

Отримано: 4 травня 2018 р.

Прорецензовано: 24 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 4 червня 2018 р.

e-mail: lena_tytar@ukr.net, o.v.tytar@karazin.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2018-21-3-7

Титар О. В. Національна філософія мистецтва як спосіб відображення культурної ідентичності: шеллінгівська концепція символу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*: науковий журнал. Острог: Вид-во НАУОА, 2018. № 21. С. 3–7.

УДК 130.2

Олена Титар

НАЦІОНАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА ЯК СПОСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ШЕЛЛІНГІАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СИМВОЛУ

Досліджується трансформація концепції символу Ф. Шеллінга в українській філософії мистецтва. В статті проаналізовано філософію німецького ідеалізму та її вплив на романтичну ідентичність, естетичні концепції Фіхте, Шеллінга і Шада. В публікації на основі аналізу теорії репрезентації романтиків виділені два види філософії мистецтва – абсолютну (філософія абсолютного духу) і естетичну (символізм).

Ключові слова: культурна ідентичність, філософія мистецтва, романтизм, символізм, філософія культури, естетика, ідеалізм.

Елена Титарь

НАЦИОНАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ ИСКУССТВА ЯК СПОСОБ ОТОБРАЖЕНИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ: ШЕЛЛИНГИАНСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ СИМВОЛА

Исследуется трансформация концепции символа Ф. Шеллинга в украинской философии искусства. В статье проанализировано философию немецкого идеализма и ее влияние на романтическую идентичность, эстетические концепции Фихте, Шеллинга и Шада. В публикации на основе анализа теории репрезентации романтиков выделены два вида философии искусства – абсолютная (философия абсолютного духа) и эстетическая (символизм).

Ключевые слова: культурная идентичность, философия искусства, романтизм, символизм, философия культуры, эстетика, идеализм.

Olena Tytar

NATIONAL PHILOSOPHY OF ARTS AS METHOD OF REFLECTION OF CULTURAL IDENTITY: SHELLING CONCEPT OF SYMBOL

The transformation of concept of the symbol of F. Schelling in Ukrainian philosophy of art is researched. This article analyzes the philosophy of German idealism, the role of romantic identity, the aesthetic concepts of Fichte, Schelling and Schad. In the publication on the basis of the analysis of romantic theory of representation highlighted two types of art philosophy – the absolute (philosophy of absolute spirit) and the aesthetic (symbolism).

Key words: cultural identity, philosophy of art, romantic, symbolism, philosophy of culture, aesthetics, idealism.

Постановка проблеми. Й. Шад, професор Харківського університету та засновник традиції університетської європейської філософії в Україні, пройшов шлях від фіхтеанця до шеллінгівця, загалом можна говорити про значний вплив на нього німецьких романтиків. Філософія німецького романтизму придбає вплив у Харківському університеті, її вплив поширюється усім Слобожанським регіоном, а далі Україною та Російською імперією. Дійсно, в першу чергу, можна говорити про І. Фіхте та Ф. Шеллінга, але вплив А. Шлегеля та Шиллера був не меншим і дуже важливим для формування загального національного філософського світогляду. Насамперед це стосується етичних та естетичних поглядів, впливовості філософії мистецтва, підкреслення особливої ролі митця і творця. Викладаючи вчення Фіхте, Й. Шад у третьому томі коментарів до вчення Фіхте робить власні висновки, розширюючи вчення Фіхте про релігію, доводячи тотожність суб'єктивного та об'єктивного. Коли Фіхте зупиняється на півшляху, говорячи, що не може сказати щось про єдність суб'єктивного та об'єктивного, віддає перевагу «невідомості» (неясності) (Unwissenheit) їх спільності чи тотожності, то Й. Шад більш сміливий у своїх висновках, коли об'єднує суб'єктивність та об'єктивність в абсолютну субстанцію. Тим самим і ідентичність суб'єкта розвивається у шеллінгівському дусі, підтверджуючи своє існування абсолютною субстанцією. Тобто, коли розвивати ці думки, які свідчать про наближення Й. Шада до шеллінгівства, то проблема ідентичності стає і об'єктивною, пов'язуючись з абсолютною субстанцією (Gemeinfasliche Darstellung des Fichtischen systems und der daraus hervorgehenden

Religionstheorie. – В.І–ІІ. – Erfurt, 1800). У «Логіці» Шад продовжує об'єднувати суб'єкт та об'єкт, на цей раз вступаючи до полеміки з І. Кантом.

Мета статті – прослідкувати зародження філософії мистецтва у німецькому ідеалізмі та трансформацію концепції символу Ф. Шеллінга в українській філософії мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Об'єднання суб'єктивного та об'єктивного дозволяє говорити про ідентичність як об'єктивне, оскільки і логіка, і метафізика засновуються на тотожності суб'єктивного і об'єктивного.

Тут ми бачимо ще подальше наближення до шеллінгіанства, в тому числі Шеллінгове розуміння *Identität*, а також наближення загалом до романтичної філософії Шеллінга. І Шеллінг, і Шлегель засновуються у своїй філософії мистецтва на існуючій об'єктивності творчого духу, мистецтво через суб'єктивність одночасно виражає вищий світ істин, об'єктивний абсолютний світ. У Шлегеля це трансформується в уявлення про істинність репрезентації, репрезентація не копіює вищий світ, а відтворює та створює його, тому художник насамперед творець.

Саме на тій же романтичній ідеї про тотожність суб'єктивного й об'єктивного і заснована критика кантіанства Й. Шадам [9]. Оскільки суб'єктивне та об'єктивне тотожне, то можлива логіка та мислення як встановлення категорій, судження, засновуючись на тотожності суб'єктивного та об'єктивного, виражає дійсні стосунки речей. Категорії як суб'єктивні, так і об'єктивні, речі не тільки є суцільно суб'єктивними, «речами-в-собі», але також належать об'єктивному світові. Також про підтримку філософії Ф. Шеллінга говорили на засіданнях університету професори Коритарі, Громов (Коритарі, промова «*De nexu studii medicinae cum studio Philosophiae*» від 30 серпня 1807 року та Громов, промова «Про загальні органічні сили та поступеневі відношення між ними» від 30 серпня 1815 року).

Й. Шад спочатку підтримував натурфілософські погляди Шеллінга і судив про них в першу чергу за збіркою філософських творів Ф. Шеллінга 1809 року. Можливо також Шад був знайомий з публікацією Ф. Шеллінга у «Філософському журналі» (1796–1797), без сумніву, він знаходився під впливом дискусії Фіхте-Шеллінг та розповсюджених переказів про суть філософії Шеллінга (зокрема за списками лекцій Шеллінга). На жаль, «Філософія мистецтва» Ф. Шеллінга була вперше опублікована в 5 томі 14-томного зібрання творів лише у 1859 році.

Великий вплив романтична філософія мистецтва справила на А. Шлегеля, який підтримував основні філософські та естетичні положення Шеллінга та цитував як загальні філософські положення, так і естетичні теорії Ф. Шеллінга, представлені в опублікованій «Системі трансцендентального ідеалізму» (1800). Погляди Шлегеля та Шеллінга унаслідувались Й. Шадам, а також мали значний вплив на професорів та студентів Харківського університету. А. Шлегель та Шеллінг підтримували деякі погляди один одного, перебуваючи у листуванні, надсилали один одному тексти лекцій, свої коментарі, свої філософські та творчі плани. Певні теоретичні моменти, теоретична література А. Шлегеля використовувалась Шеллінгом для побудови своїх загальних філософських висновків.

Розробляючи філософію мистецтва, представлену перш за все у вигляді лекцій з естетики, восени 1802 року Ф. Шеллінг так писав Шлегелю: «Існують дійсні, або емпіричні речі, відповідно до чого існує реальне, або емпіричне мистецтво, яке є предмет теорій, але як є предмети споглядальні, речі-самі-по-собі, так є і мистецтво само по собі (власне мистецтво). Емпіричне мистецтво – лише вияв цього мистецтва; мистецтво само по собі й є те, через що встановлюється зв'язок філософії з мистецтвом. Із цього ви легко побачите, що в такому сенсі моя філософія мистецтва є більше філософія універсуму, ніж теорія мистецтва, оскільки остання є дещо особливе – філософія мистецтва належить тільки до сфери вищої рефлексії мистецтва; в філософії мистецтва ніяким чином не проводиться думка про емпіричне мистецтво, але розглядаються лише коріння мистецтва, які вони є в абсолютному. Таким чином мистецтво суцільно розглядається з містичної сторони. Я буду виводити (*ableiten*) не стільки мистецтво, скільки Єдине і Усе (*Ein und Alles*) у формі та образі мистецтва. Легко зрозуміти, що універсум, перебуваючи в абсолютному як органічне ціле, також перебуває у ньому і як художнє ціле і твір мистецтва. Музика, словесність, живопис – усі мистецтва, як і мистецтво загалом, мають своє по-собі-буття в абсолютному» (*Aus Schellings leben in Briefen – 2-en. – В. Leipzig, 1870. – S.397-398*) [Цит. за 6, с. 11–14].

Й. Шад підтримує шеллінгіанське отожднення суб'єктивного та об'єктивного, особливо яскраво це виявляється у мистецтві, коли суб'єктивний твір художника є найкращим виразом абсолютного, має своє по-собі-буття. Таким чином мистецтво не просто репрезентує певну суб'єктивність, але є виявом мистецтва самого-по-собі, абсолютного як такого. Таким чином митець створює не відобра-

ження суб'єктивного, а в своїй основі абсолютний світ, більше того «єдине і Усе» найкраще може бути представлене у мистецькому творі, твір має національну специфіку, але одночасно є втіленням абсолютного світу.

Для того, щоб судити про виконання високої ролі мистецтва, наскільки воно відповідає абсолютному, Ф. Шеллінг вводить і продовжує кантівську категорію «Піднесене». Поезія надає реальність речі самій по собі, у поезії безконечне втілюється у скінченне, через естетику скінченного якнайкраще може говорити абсолютне. «Лише у завершеному утіленні безконечного у скінченне останнє стає чимось правомірним (Bestehendes) для самого себе, істотою самою по собі, а не тільки позначенням іншого. Так, абсолютне надає незалежне життя включеним у нього ідеям речей, оскільки воно і безкінечним чином втілює у кінцеве скінченне; через це вони отримують життя в собі самих, і лише оскільки вони в собі абсолютні, то вони перебувають в абсолютному» [6, с. 163]. Поезія визначається Шеллінгом як те, що надає речі життя і реальність в самій собі, мистецтво надає можливість речі перебувати у породжуючому. Піднесене розглядається як те, що дозволяє втілити безконечне у кінцеве, прекрасне втілює кінцеве у безконечне, тому для єдності об'єктивного і суб'єктивного, твору та абсолютного необхідне як Прекрасне, так і Піднесене. Поезія розглядається як істинно безконечна і Піднесена.

Піднесене є «символом абсолютно великого». При цьому «споглядання Піднесеного приходять тоді, коли чуттєве споглядання величини емпіричного предмета виявляється неспіввимірним і виступає істинно безконечне, для якого перше лише чуттєво-безконечне стає **символом** (виділено нами О. Т.)» [6, с. 165]. В цьому сенсі Піднесене є підкорення кінцевому, котре підробляє безконечне, – істинно безконечному.

Саме на такій символічності мистецтва засновується можливість проникнення у світ абсолютного, в цьому вирішальною, на думку Ф. Шеллінга, є категорія Піднесеного, що відкриває істинну царину естетики: «Таке споглядання Піднесеного, незважаючи на свою спорідненість з ідеальним і моральним, складає естетичне споглядання» [6, с.165].

Буття в європейській свідомості розкривається через свідомість, найбільш цікавою теорію розкриття смислу буття через свідомість звичайно було лейбніціанство. На обґрунтування зв'язку буття та репрезентації були спрямовані теорії Фіхте (логічне обґрунтування), Шлегеля (обґрунтування через мистецтво), Шеллінга (естетичне обґрунтування, філософія мистецтва).

Всі три концепції мали великий вплив як на випускників Харківського університету, так і на представників творчих професій протягом XIX – початку XX століття. Особливо цікава концепція обґрунтування зв'язку буття та репрезентації Е. Левінаса, який колись навчався на початку XX століття в одній з харківських гімназій. Щоб буття відкрило себе у свідомості, свідомість має бути здатною підтримувати та відновлювати репрезентацію, таким чином репрезентація не додаткова умова розкриття свідомості, розкриття буття у свідомості, але навпаки – абсолютно необхідна умова. Свідомість має підтримувати репрезентацію. Е. Левінас на високому філософському рівні справедливо обґрунтовує ту думку, що буття, пов'язане з присутністю, наявністю, невіддільне від репрезентації: «Наявність можлива тільки як беззупинна регенерація наявності, як беззупинна ре-презентація. «Невпинність» наявності – це повторення; це його регенерація, його апперцепція репрезентації. І все ж відновлення не описує ре-презентацію. Ре-презентація – це сама можливість повернення, можливість завжди, або наявність теперішнього» [8, р.59]. Звідси і важливий висновок Е. Левінаса про те, що онтологія вкорінена у репрезентацію. Найбільший вплив в цьому відношенні мала філософія Шеллінга, багато було свідомих шеллінгіанців, на багатьох вплинула критика Канта (в тому числі і його використання поняття Піднесеного), також це розповсюдження теорії романтизму та самого романтичного мистецтва, зокрема поезії та харківської школи романтиків. Поезія визначається Ф. Шеллінгом як те, що надає речі життя і реальність в самій собі, мистецтво надає можливість речі перебувати у породжуючому.

Піднесене розглядається як те, що дозволяє втілити безконечне у кінцеве, прекрасне втілює кінцеве у безконечне, тому для єдності об'єктивного і суб'єктивного, твору та абсолютного необхідне як Прекрасне, так і Піднесене. У Ямпольського репрезентація пов'язується не тільки з невпинним повторенням, Піднесеним та Прекрасним, але й відсутністю як можливістю повторення та відновлення – «Але це значить, що онтологія засновується на відсутності, бо тільки відсутність дозволяє поверненню, відновленню мати місце. Теперішнє, наявність виявляються неможливими у репрезентації без відсутності» [7, с. 358].

При переосмисленні кантіанства І. Фіхте вперше приходиться до логічного обґрунтування репрезентації, таким чином він намагається знайти основи для єдності думки та її об'єкту, в тому числі і вперше використовуючи принцип ідентичності. Єдність думки та об'єкту реалізується в акті само-рефлексії, коли Я визнає самого себе як продукт своєї власної діяльності.

В цьому первісному акті мислячий і його думка, знання і об'єкт виявляються тим самим (ідентичним, репрезентація ідентична буттю, принцип ідентичності розглядається Фіхте як виключно логічний принцип): «Я є тому, що воно засновує себе і засновує себе тому, що воно є. Таким чином, самозаснування і буття є тим самим. Але поняття заснування і діяльності взагалі є в свою чергу одне і те саме» [4, с. 111].

І. Фіхте вважав, що йому вдалось подолати кантівський дуалізм, створити своєрідний «ідеал-реалізм»: «Не існує ніякої іншої реальності, крім як через (засобом) споглядання» [4, с. 202]. Цей кантівський дуалізм долається тому, що вся реальність цілком вже присутня в Я: «Але вся реальність цілком наявна у Я (In das Ich), не-Я же протилежне Я; значить в ньому наявна лише негація» [5, с. 119]. Тим самим запропоноване і нове трактування апріорних синтетичних суджень: «Знамените питання, яке Кант ставить як наріжне у «Критиці чистого розуму»: як можливі синтетичні судження a priori? отримує своє найбільш загальне і найбільш задовільне вирішення. Ми висунули в особі третього основоположення такий синтез протипоставлених Я і не-Я засобами передбаченої їх подільності, про можливість якого не можна ставити подальших питань, для яких не можна навести ніяких основин» [5, с. 98].

Погляди Фіхте, Канта та Шеллінга були вирішальними при формуванні романтичної парадигми та літературного романтизму. Філософія І. Фіхте та Ф. Шеллінга, як і критика кантіанства, виявились найбільш яскравими інтелектуальними виявами кризи репрезентації кінця XVIII – початку XIX веку і через діяльність Шада найбільше вплинули на харківських романтиків.

Стосовно Й. Шада, то він був одним з кращих знавців Фіхте, філософським «двійником» Фіхте визнавали Й. Шада в Єні навесні 1799 року. Коли Фіхте було звільнено з Єнського університету, то Й. Шад був єдиною компетентною людиною, що досягнула його філософську систему і могла розповісти її студентам, визнавав Фіхте. За споминами Й. Шада, студенти були у відчаї після звільнення Фіхте: «Студенти, що цінували його так високо, що деколи вночі кричали на вулиці: Лише один Бог й один Фіхте, – були у відчаї через цю втрату. Вони прийшли до Фіхте і спитали у нього, у кого вони відтоді повинні слухати філософію. Він порекомендував мене як єдину людину в Єні, котра досягнула його систему». І. Фіхте починає з того, що постулює наявність Я. Це визначення, ствердження Я носило виключно логічний або навіть мовний характер (перформативне Я, перформативний дискурс ствердження) і стосується до діяльності не присутнього у репрезентації «абсолютного суб'єкта». Також для позначення абсолютного Я вводиться поняття «яйність». Істинною свободою володіє яйність (Ichheit) (абсолютне Я), сутність яйності – в її діяльності – «ствердження суб'єктивного і об'єктивного, свідомості і усвідомленого нею як єдиного» [5, с. 41].

«Я» характеризується свободою і діяльністю – «Кожний можливий предикат Я означає деяке обмеження його. Суб'єкт – Я – є безумовне діяльне або суще. Предикатом же (наприклад, Я уявляю, Я намагаюсь і т.д.) ця діяльність заключається в деяку обмежену сферу» [5, с. 129]. Ця свобода не надається, а придбається разом з Іншими у спільному знанні – у спів-знанні, спів-відомості: «Точка, в якій ми віднаходимо себе самих, коли вперше оволодіваємо такою посередницькою здібністю свободи, залежить не від нас, але той ряд, котрий буде описуватись нами з цього пункту до кінця століть, будучи подумки взятий в цей його цілісності, залежить цілком від нас» [4, с. 258]. Цей ряд і є сукупність знань (спів-знання), котрі у своїй внутрішній формі і сутності є «буття свободи». Весь світ речей і предметів також є сукупність знань [5].

З 1800 р. Ф. Шеллінг у «Системі трансцендентальної філософії» вже має пункти розходження з Фіхте, але ми можемо сказати, що і далі для романтиків вирішальною залишалась як філософія Шеллінга, так і Фіхте. Для Фіхте та Шелліна об'єктивність репрезентації існує і гарантується як Богом (абсолютним духом), так і іншим суб'єктом, необхідність іншого зростає, оскільки саме через репрезентації можна пізнати не тільки наявний, але й вищий світ.

Вплив Шлегелей та Шеллінга можна простежити не тільки на школу Шада, але й на розвиток естетичних та літературних поглядів у Харківському університеті, найбільше ми можемо це простежити на поглядах Івана Яковича Кронеберга (1788-1838), він вважає себе шеллінгіанцем, оскільки шеллінгова система є найбільш послідовною в естетиці. Він видає ряд «брошюрок» з естетичних питань,

збірку «Мінерва», в яких він намагається надати характеристику історичним змінам естетичних поглядів. Особливо суперечливим для нього виглядає філософія Канта, що має заперечувати естетику, а також розуміння мистецтва як мимезису, художник для нього – самостійний творець, який створює репрезентацію, надаючи онтологічний статус як своєму творові, так і собі. Особливої критики зазнають французькі мислителі і просвітники: для чого миметичне мистецтво, для чого може бути наслідування природи – Кронеберг не розуміє такої позиції французьких просвітників – коли природа гарна, то для чого її прикрашати, бо в основі мистецтва прикрашання та упорядкування, коли ні, вона не гарна – чому художник має її наслідувати. Місце природи І. Кронеберг залишає лише в душі художника, оскільки саме художник найприродніше, через нього говорить творча сила природи, тому ми можемо говорити про онтологію творчості, творчого духу, онтологію мистецтва у Кронеберга, при цьому особливе значення приділяється слову, словесність отожднюється з найвищим проявом духу у зовнішнє.

Тут І. Кронеберг визнає, що продовжує Ф. Шеллінга – природа у Шеллінга можлива лише як вічна творча сила Всесвіту, а в творці, згідно Ф. Шеллінгу, творча сила природи реалізується максимально, творець – сам по собі природа. Природа реалізується у митці, генії, як пише про це Кронеберг у «Мінерві», «Геній не тільки образ, але й частина творчого духу природи, і, діючи згідно до її законів, має в мистецтві свою автономію» [3, с. 22]. Саме завдяки Шеллінгу та Шлегелю, вважає І. Кронеберг, можлива новітня естетика, «після Канта»: «Філософія Канта відкинула можливість естетики і разом з тим надала їй новий напрям. Діоскури Шлегелі довершили розпочате Лессінгом, Шеллінг надихнув нову душу» [2, с. 14].

Особливе значення І.Кронеберг приділяє слову – використовуючи слово, можна надати форму ідеї і художник-творець відтворить вищу ідею – «слово є форма, і кожний з тих різновидів, в яких виражається розум та творчий дух людини є слово». Форма передбачає матерію як деяке зовнішнє життя, їх «поєднує дух своїм внутрішнім життям». Тому «словесність є вияв духу людського у зовнішнє», а ідея є «думка, що оживлює матерію: бо будь-яке життя в матерії є виразом ідеї», і матерія сама в її існуванні є тільки відображення скритої від наших очей ідеї; і звідси її рухливість і «живість – не плоть живе, але дух» [1, с. 254].

Висновки. Таким чином ми бачимо, що філософія Ф. Шеллінга змінює парадигму філософування – філософія мистецтва стає онтологією культури та новим прочитанням творчості, в тому числі національної. Вплив ідеалістичної філософії мистецтва протягом ХІХ століття забезпечує увагу як до національного мистецтва, так і до перетворюючої його сили щодо суспільства та національної спільноти, тим самим закладає підвалини зростання ролі національного митця-пророка та єдності народу через мистецтво, яка забезпечується ключовими національними символами. Культурна ідентичність набуває онтологічного статусу, одночасно вона може конструюватись художником, що «прозріває» вищу абсолютну реальність і втілює вищі цінності в мистецький акт.

Література:

1. Кронеберг Й. О изучении словесности. *Журнал министерства народного просвещения*. 1835. № 11 (Ноябрь). С. 253–289.
2. Кронеберг Й. Исторический взгляд на эстетику. Брошюрки, издаваемые Й. Кронебергом. Брошюрка № 1. Х. : Универ. типогр., 1830. 14 с.
3. Кронеберг Й. Х. Брошюрки, издаваемые Й. Кронебергом. Брошюрка № 2. Х. : Универ. типогр., 1830. С. 3–48.
4. Фихте И. Г. Избранные сочинения ; пер. с нем. Т.1. М. : Путь, Тов-во тип. А. И. Мамонтова, 1916. С. 9–424.
5. Фихте И. Г. Сочинения. В 2 т. Т. 1 / Сост. и прим. В. Волжского. СПб. : Мифрил, 1993. 687 с.
6. Шеллинг Ф. Философия искусства / под. общ. ред. М.Ф. Овсянникова ; пер. с нем. М. : Мысль, 1966. 496 с., 7 илл.
7. Ямпольский М. Ткач и визионер. Очерки истории репрезентации, или О материальном и идеальном в культуре. М. : НЛО, 2007. 616 с.
8. Levinas E. Of the God Who Comes to Mind (Meridian: Crossing Aesthetics) ; trans. B. Bergo. Stanford: Stanford Univer. Press, 1998. 193 p.
9. Schad J. Istitutiones Philosophiae universae in usum Auditorum suoram ; conscripsit Joannes Schad, Philosophiae tum theoreticae, tum practiicae in Caesarea literarum, que Charkoviae constituta est, universitate professor P.O. ac collegiorum consiliarius : Tomus primus. Logicam puram et applicatam complectens. Charkoviae: Typis Universitatis, 1812. VI. 365 p.